

Častice ako výstavbové prostriedky diskurzu

JÁN HORECKÝ

Častice sú koňštrukčné výrazy používané pri výstavbe diskurzu (jazykového prejavu). Nevymedzujú sa ako morfológické slovné druhy a zahrňujú aj útvary, ktoré sa v morfológii nezahrňujú do slovného druhu častice. Takéto chápanie môže byť užitočné pri analýze hotových jazykových prejavov, ale aj pri poučení o ich štylizácii, formulácii, ba aj pri vyučovaní cudzích jazykov.

Kľúčové slová: diskurz (jazykový prejav), častice, formulovanie jazykového prejavu, vyučovanie cudzích jazykov.

Už od päťdesiatych rokov sa v slovenskej gramatickej teórii i v školskej praxi uvádzajú **častice ako osobitný slovný druh**. Zhrňujúcu štúdiu predložil vtedy E. Jóna [4]. O dvadsať rokov neskôr charakterizoval P. Ondrus [5] častice ako slová, „ktoré nepomenúvajú predmety a ich príznaky, majú úlohu vyzdvihovať alebo ohraničovať význam nielen jedného plnovýznamového slova, ale aj spojenia niekoľkých plnovýznamových slov, prípadne i celej vety, nemajú všeobecný gramatický význam a gramatické kategórie, samostatne neplnia funkciu vetných členov, vystupujú spoločne s vetným členom, ktorého význam vyzdvihujú alebo ohraničujú“. Podľa J. Ružičku [8] gramatická funkcia predstavuje ich lexikálny význam.

Vo všetkých štúdiách z tohto obdobia vidieť neistotu, vyplývajúcu z toho, že kým pre zaradovanie plnovýznamových slovných druhov sú pevnou oporou a zreteľným triediacim kritériom gramatické kategórie, pri neplnovýznamových slovách toto kritérium nemožno aplikovať. Pri časticiach okrem toho chýbajú aj spoľahlivé syntaktické kritériá. Veď pri skúmaní častíc bolo treba prekročiť rámec nielen vetných členov, ale aj viet. A to nebolo mysliteľné v čase, keď sa len veľmi nespelo a rozpačito narážalo na javy charakterizujúce nadvetné útvary, keď teória textu bola v svojom zárodočnom štádiu (najmä u nás).

Práve preto je však prirodzené, že najväčšia pozornosť sa problematike častíc venovala v štylistike. Známa je v tomto smere najmä kardinálna štúdia J. Mistríka [3], doplnená aj inventárom častíc (a im podobných slov) v súčasnej slovenčine. Táto štúdia bola základom aj pre gramatické (morfológické) spracovanie častíc v *Morfológii slovenského jazyka* [4] od toho istého autora.

U J. Mistríka je pozoruhodný **rozdiel v štylistickom a morfológickom chápaní častíc**. Kým z hľadiska štylistiky J. Mistrík definuje častice ako „pomocné slová, ktorými podávateľ vyjadruje svoj osobný postoj k výpovedi alebo k jej časti“ (a preto ich charakterizuje ako par excellence expresívne, osobné slová), a až na druhom mieste sa pripomína ich úzke spätie so situáciou a s mi-

mojazykovými výrazmi (ako je gesto, mimika, pohyb), v Morfológii slovenského jazyka sa na prvé miesto kladie nadväznosť. Častice sa tu vymedzujú ako „pomocné slová, ktorými podávateľ nadväzuje na kontext alebo situáciu (v štylistickej štúdií: na situáciu alebo kontext) a pritom vyjadruje rozličné významové odtienky jednotlivých výrazov alebo výpovedí i kontextových a aktualizačných vzťahov.

V neskoršej formulácii *J. Oravca* [6] sa už nez dôrazňuje východisko, resp. aktívna účasť podávateľa a s vyššou mierou zovšeobecnenia sa konštatuje, že ide „o neohybné slová, ktoré vyjadrujú (subjektívny) postoj hovoriaceho k výpovedi alebo k jej časti“. Aj tu však ide o vyjadrovanie vzťahu k výpovedi, nie k vete.

K pôvodnému dôrazu na podávateľa sa vracia *E. Pauliny* [7]. V duchu svojej teórie o formulovaní explicitnej podoby myslenej výpovede totiž hovorí, že častice (lexikálne) „majú lexikálny význam, ktorým podávateľ zaujíma modálny postoj k výpovedi a podľa neho zaraďuje výpoveď do kontextu alebo do situácie, alebo určuje modálny význam niektorého člena výpovede“.

Z uvedených vymedzení častíc jednoznačne vyplýva, že ide o konštrukčný prvok, ktorým „podávateľ“ zapája svoju výpoveď do kontextu či situácie. Táto konštrukčná činnosť sa dáva do súvislosti s výpoveďou, nie vetou. Akoby podávateľ konštruoval len výpoveď.

Z podrobnejšieho a komplexnejšieho výskumu častíc však vyplýva, že sa vzťahujú nielen **na výpoveď**, ale aj na širší útvar, ktorý prekračuje rámec výpovede, t.j. na **jazykový prejav**, resp. **diskurz** a že teda častice sú vlastne stavebné prvky diskurzu, pomocné prvky pri konštruovaní diskurzu. Prirodzene, nie sú v tomto smere jediné. Takéto stavebné prvky možno označiť ako **diskurzory**.

Diskurz sa v súčasnosti chápe dvojako: na jednej strane ako spôsob hovorenia, využívania jazykových prostriedkov pri konkrétnej jazykovej komunikácii (a potom sa hovorí napr. o politickom diskurze alebo dokonca aj o ženskom diskurze), na druhej strane sa diskurz chápe ako sled výpovedí, ako jazykový prejav, predovšetkým ako útvar paralelný s textom. Pričom text je vždy napísaný, kým diskurz môže byť hovorený, ústny, ale aj napísaný, písomný. V takomto prípade ide už skôr o text.

Tento rozdiel možno objasniť poukazom na spôsob myslenia a vyjadrovania vzťahov v objektívnej realite a na možnosti odrážania týchto vzťahov v jazykových štruktúrach. **Východiskom je myšlienková činnosť**, predovšetkým priradenie istej vlastnosti istému objektu – to je prisudzovanie, **predikácia**. Z radu predikácií sa formuje **propozícia**, myšlienkový útvar vyjadrujúci zámer komunikácie. Napokon z radu príslušne viazaných a nadväzujúcich propozícií sa formuje **komunikát**. V oblasti jazykovej komunikácie paralelne s predikáciou ide o výpovedný akt, k propozícii sa pripája výpoveď (ako označenie situácie) a komunikát sa realizuje ako jazykový prejav čiže diskurz. **Vo formálnej** či for-

movej oblasti (ktorá sa často fixuje písomne) sú tu také útvary ako **syntagma, veta a text**.

Schematicky:

- myšlienková oblasť: predikácia, propozícia, komunikát
- formulačná oblasť: výpovedný akt, výpoved, diskurz
- fixačná oblasť: syntagma veta text
- Pri skúmaní textu už dlhú tradíciu má výskum **konektorov** [6]. Pravda, dochádza sa k nim akousi spätnou analýzou hotových textových útvarov, preto sa nez dôrazňuje ich stavebná, konštrukčná funkcia.

Pri skúmaní diskurzu ako činnosti, formulovania, štylizovania treba kategóriu diskurzorov rozšíriť aj o iné prvky, než sú častice. Patria sem predovšetkým tradičné **uvádzacie a pripájacie častice**, rozlíšené napr. aj z hľadiska diskurzného žánru či útvaru. Čisto **priradovacie diskurzory** sú napr. v konverzácii *nuž, veru, veru tak, viete, viete čo, myslím, myslíte?, nehnevajte sa, prepáčte*. Veľmi časté sú **naratívne diskurzory** v rozprávaní súvislých udalostí, napr. *potom, a tak, nuž a potom, ale, ale potom*.

Zo širšieho hľadiska treba pokladať za diskurzory aj celé výpovede, vety, ba aj odseky, ktorými sa v rozsiahlejšom útvare **odkazuje** na predchádzajúce odseky alebo aj kapitoly, prípadne sa poukazuje na obsah nasledujúcich odsekov a kapitol. Napr.: *V nasledujúcej kapitole sa pokúsim ilustrovať*, do akých nezvyčajných polôh sa dostalo vedecké skúmanie ... (J. Kelemen: *Myslenie, počítač...* BRATISLAVA 1990 – porov. J. Horecký [1]).

Načrtnutá problematika častíc ako diskurzorov si vyžaduje ďalšie skúmanie, analýzu fungovania, klasifikáciu a systemizáciu.

Základným východiskom pritom môže byť téza, že **častice sú konštrukčné výrazy pri výstavbe, formulovaní diskurzu**, že tvoria základ kategórie diskurzorov. Rešpektovanie tejto kategórie môže mať dôsledky pri analýze jazykových prejavov, ale aj pri vyučovaní štylistiky, rétoriky a napokon aj pri vyučovaní cudzích jazykov.

LITERATÚRA

- [1] HORECKÝ, J.: *Architektonika odborného esejistického textu*. Kultúra slova 26, 1992, s.39-44.
- [2] JÓNA, E.: *Prehľad slovných druhov v slovenčine*. Slovenská reč 16, 1950/51, s.100-107.
- [3] MISTRÍK, J.: *K otázke častíc v slovenčine*. Jazykovedné štúdie IV, 1959, s.201-228.
- [4] *Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.
- [5] ONDRUS, P.: *Neplnovýznamové slová a systém slovných druhov v slovenčine*. Jazykovedné štúdie XII, 1971, s. 118-121.
- [6] ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.
- [7] PAULINÝ, E.: *Slovenská gramatika*. Opis jazykového systému. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.
- [8] RUŽIČKA, J.: *Sporné otázky slovenskej morfológie*. Slovenská reč 21, 1956, s.3-19.

Stručný prehľad vymedzenia počtu slovných druhov

LADISLAV NAVRÁTIL

Slovná zásoba jazyka sa podľa určitých jazykových kritérií člení na isté skupiny slov. Podľa J. Horeckého (1978, s. 125) „v indoeurópskych jazykoch sa tradične používa triedenie na slovné druhy, a to na základe formálnych a významových vlastností.“ Členenie slovnéj zásoby na jednotlivé morfológické triedy slov – slovné druhy – je nielen základným systémovým prvkom slovnéj zásoby (jediným činiteľom, ktorý vnáša akú-takú organizovanosť do slovnéj zásoby), ale aj centrálnou otázkou morfológie. Morfológia ako jazykovedná náuka o tvarovej rovine v systéme jazyka sa zaoberá predovšetkým slovnými druhmi a ich morfológickými kategóriami. Takto je v podstate definovaná morfológia vo viacerých morfológických i gramatických prácach našich autorov.

Kľúčové slová: slovné druhy, slovná zásoba, morfológia, morfológické kategórie, všeobecnojazykovedná teória, ohybné a neohybné slovné druhy.

Vo všeobecnojazykovednej teórii niet jednoty v názoroch na počet slovných druhov a na ich hranice. Viacerí bádatelia delia slová na viacej slovných druhov, niektorí až na dvadsať. Oproti nim stoja zástancovia opačného smeru, niektorí zasa znižujú počet slovných druhov. Jednotlivé delenia slov na väčší či menší počet slovných druhov závisia od stupňa abstrakcie kritérií, na ktorých sa zakladajú.

Termín **slovné druhy** (*partes orationis* – časti reči) má veľmi bohatú tradíciu a pomerne dlhý a tiež aj zložitý vývin. Samotný pojem slovný druh vznikol ešte v starovekom Grécku. Klasik starogréckej filozofie *Platón* (427-347 pred n.l.), Sokratov žiak, rozlišoval **dva** slovné druhy: **meno** (*onoma*) a **sloveso** (*rhéma*). Pre jazykovedu je dôležitý jeho spis *Kratylos* (dialóg medzi *Kratyloom* a *Hermogenom*). Dialóg *Kratylos* je zaujímavý aj tým, že je to prvý pokus o klasifikáciu slov na logickom základe. *Platón* delí rozumnú reč (*logos*) na dve samostatné časti: *mená* (*onoma*) a *slovesá* (*rhéma*). *Mená* sú pritom slová, o ktorých sa niečo hovorí, kým *slovesá* vyjadrujú to, čo sa hovorí o *menách*.

Aristoteles (384-322 pred n.l.), ktorý je považovaný za najväčšieho starogréckeho filozofa a zároveň za zakladateľa gréckeho gramatického učenia, vo svojich viacerých dielach venoval veľkú pozornosť aj otázkam jazyka. Významný je jeho prínos najmä v klasifikácii slov podľa slovných druhov. V diele *Poetika* uvádza, že v reči sa vydeľuje element, slabika, spojka, meno, sloveso, člen, pád a veta. V *Rétorike* už presnejšie vymedzil *mená* (slová so samostatným významom bez odtienku času), *slovesá* (slová so samostatným významom s odtienkom času) a **spojky** (slová s gramatickými funkciami). *Aristoteles* vydeľoval **tri** slovné druhy: *mená*, *slovesá* a *spojky*.

Stoická filozofická škola existujúca v 3.- 1. storočí pred n.l. so zakladateľom *Chrysippom* (282-208 pred n.l.) poznala už **štyri** slovné druhy. Jej členovia (stoi-

ci) sa intenzívne venovali jazykovým otázkam. Prínos stoikov je významný aj v oblasti gramatiky. Boli to práve oni, ktorí preniesli samotný termín slovné druhy z oblasti logiky do oblasti jazyka, pričom vyčlenili štyri slovné druhy a k už trom známym slovným druhom (mená, slovesá, spojky) pridali **príslovky**.

Dionysios Trax (170-90 pred n.l.), autor prvej gréckej syntetickej gramatiky a vlastne aj prvej gramatiky v Európe vôbec, vo svojom diele *Techné grammatiké* vyčlenil už **osem slovných druhov**:

meno – onoma (podstatné meno, prídavné meno, číslovka)

sloveso – rhéma

príčastie – metoché

člen – arthron

zámeno – antonymia

predložka – prothesis

príslovka – epirrhéma

spojka – syndesmos (Ondruš-Sabol, 1984, s. 289-290).

Trax za samostatný slovný druh pokladá príčastie a člen, ktoré v našom ponímaní slovných druhov nie sú považované za samostatné slovné druhy. Naproti tomu v prvej časti reči, ktorou je meno, rozlišuje vlastne trojaké nomen: substantívum, adjektívum a numerale. Traxovo dielo malo veľký význam nielen pre vývin jazykovedy u antických Grékov, ale aj u iných kultúrnych národov Európy.

Vývin pri vymedzovaní počtu slovných druhov sa však týmto neskončil a nezavrel, ale pokračoval ďalej. Systém slovných druhov sa teda postupne nielen dopĺňal, ale i obmieňal a spresňoval. Tradičný systém slovných druhov, zdedený ešte z antických čias, sa s istými úpravami a modifikáciami dostal aj do našej slovenskej jazykovedy.

Prvý kodifikátor spisovnej slovenčiny *A. Bernolák* (1762-1813) poznal **sedem slovných druhov** – meno, zámeno, sloveso, predložku, príslovku, citoslovce a spojku – čím sa odlišuje od svojich gramatických predchodcov, ktorí vydefujú osem (obyčajne štyri sklonné a štyri nesklonné slovné druhy) alebo až desať slovných druhov (Habovštiaková, 1968, s. 131-132).

Eudovít Štúr (1815-1856), náš druhý kodifikátor spisovnej slovenčiny, vo svojom najdôležitejšom jazykovednom diele *Nauka reči slovenskej* (nákladom Tatrína r. 1846 – 216 strán) v druhom diele s názvom *O prjemenčivosti slov* (*O ohýbaní slov*) na s. 132-190 hovorí o **deviatich slovných druhoch**: o skloňovaní mien samotných (podstatných mien), potom prídavných mien, za nimi počtov (čísloviek), tak všemien (zámen) a naposledok samých slovičiek. Ostatné články reči (slovné druhy) sa nesklonujú (sú neohybné). Neohybnými slovnými druhmi u Štúra sú: príslovky, predložky, spojky a citoslovčia (Štúr, 1957, s. 189).

Martin Hattala (1821-1903), ktorý sa síce celou svojou autoritou priklonil k tzv. opravenej slovenčine, bol však osobne po celý život proti roztrhnutiu literárnej jednoty s Čechmi, vo svojej práci *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského* (1857) rozlišuje **dva druhy slov**: prvý – podstatné mená, prídavné mená,

zámená, číslovky a slovesá obsahujúci druh nazýva **ohybnými**; druhý – príslovky, predložky, spojky a citoslovčia – sú **neohybnými** čiastkami reči (s. 107).

Od Štúrových čias počnúc všetky staršie slovenské gramatiky a praktické jazykové príručky jednotne vyčleňujú **deväť slovných druhov**. Takýto počet slovných druhov uvádza napr. *S. Czambel*: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vydanie, 1919, s. 124; *J. Damborský*: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. IV. opravené a doplnené vydanie, 1924, s. 65; *Orlovský, J. – Arany, J.*: Gramatika jazyka slovenského. 2. vydanie, 1947, s. 112; *B. Letz*: Gramatika slovenského jazyka, 1950, s. 233; *Pauliny, E. – Ružička, J. – Štolc, J.*: Slovenská gramatika, 1953, s. 75-78.

Spornými otázkami slovenskej morfológie sa zaoberala *jazykovedná konferencia*, ktorá sa konala v dňoch 15.-16. decembra 1955 v Bratislave. Usporiadal ju Ústav slovenského jazyka SAVU. Materiály z tejto konferencie boli publikované v časopise Slovenská reč, 21, 1956, č. 1-2, s. 3-81. Podrobnú správu o konferencii napísal *J. Oravec* a uverejnil ju tiež v spomínanom jazykovednom časopise pod názvom Pracovná konferencia o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka na s. 109-113.

J. Ružička v Zhrnutí diskusie o morfológii (1956) na s. 20 konštatuje, že sa v otázke sporných slovných druhov (spony, modálne slová, predikatívy) nedosiahli žiadne pozitívne výsledky. Najlepšie sa osvetlila **problematika** okolo **časťíc**, hoci nie s definitívnou platnosťou. Nepodarilo sa uspokojivo rozriešiť otázku modálnych slov, vetných prísloviok a spony. Autor však zároveň aj naznačuje, prečo pri sporných slovných druhoch nedošlo k želateľným osvetleniam. Podľa neho hlavnou a základnou príčinou je to, že sa obišli podstatné veci – **kritériá na vymedzenie slovných druhov**.

V nasledujúcom období sa problematika okolo systému slovných druhov neuzavrela, výmena názorov jednotlivých lingvistov na sporné otázky slovenskej morfológie pokračovala.

J. Ružička i naďalej venoval pozornosť predikatívom a sponám v príspevku Dva sporné slovné druhy (1957a) a K problému pomocných sloviok (1957b). Dospel k záveru, že vetné príslovky a spony nie sú samostatnými slovnými druhmi. Predikatívy sú osobitnou skupinou prísloviok a spony patria do sloviok. *E. Pauliny* zasa v štúdiu Systém v jazyku (1958) prehodnotil slovné druhy na základe sémanticko-syntaktického hľadiska.

Začiatkom šesťdesiatych rokov (1961) publikoval *J. Ružička* v Slovenskej reči článok s názvom Zo základnej problematiky slovných druhov (s. 65-84). V ňom zhrnul a potvrdil vlastné výsledky svojich predchádzajúcich skúmaní. Pri delení slovných druhov použil komplexné sémanticko-morfológicko-syntaktické kritérium. Tieto svoje závery potom uplatnil aj v Morfológii slovenského jazyka (1966), ktorú pod jeho vedením spracoval kolektív pracovníkov oddelenia spisovného jazyka JÚLŠ SAV (*L. Dvonč, G. Horák, F. Miko, J. Mistrík, J. Oravec, J. Ružička, M. Urbančok*). V tejto knižnej publikácii sa všeobecne o slovných druhoch ako samostatnom celku píše na s. 27-32.

V dnešných opisoch morfológie, najmä v rozsiahlej a detailnej akademickej *Morfológii slovenského jazyka (1966)* ktorá sa stala základnou a kodifikačnou morfológickou prácou slovakistiky, sa ustálilo členenie slovnej zásoby na **desať slovných druhov** (s. 27):

podstatné mená – substantíva

prídavné mená – adjektíva

zámená – pronominá

číslovky – numeráliá

slovesá – verbá

príslovky – adverbiá

predložky – prepozície

spojky – konjunkcie

častice – partikuly

citoslovcia – interjekcie

Z prehľadu vydelených desiatich slovných druhov jasne vidieť, že do sústavy pôvodných deviatich slovných druhov pribudli ako samostatný desiaty slovný druh – **častice**.

Otázkam častíc venoval veľkú pozornosť *E. Jóna (1951/52)*, *Š. Peciar (1957)* a *J. Mistrík (1959)*. Častice ako osobitný slovný druh ešte pred vydaním *Morfológie slovenského jazyka (1966)* uvádza *Slovenská gramatika, praktická jazyková príručka E. Paulinyho – J. Ružičku – J. Štolca (2. a 3. vydanie vyšlo 1955, 4. vydanie 1963)* a *Krátka gramatika slovenská, základná jazyková príručka spisovnej slovenčiny od E. Paulinyho (1960, 2. vydanie 1963)*.

Počet slovných druhov je v súčasnosti ustálený a nemení sa. V súčasnom slovenskom spisovnom jazyku nijaký nový slovný druh nevzniká, ale ani žiaden z existujúcich desiatich slovných druhov nie je na ústupe. Morfológický systém, ktorého základ tvoria práve slovné druhy, je stabilný, v jeho základoch nebadáť žiadnu zmenu.

LITERATÚRA

Encyklopédia jazykovedy. Zostavil J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993.

HABOVŠTIKOVÁ, K.: *Bernolákovo jazykovedné dielo*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968.

HATTALA, M.: *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*. Praha, Nákladem Calveova kněhupectví 1857.

HORECKÝ, J.: *Základy jazykovedy*. Bratislava, SPN 1978.

JÓNA, E.: *Častice ako osobitný slovný druh*. Slovenská reč, 17, 1951-52, s. 233-236.

MISTRÍK, J.: *K otázke častíc v slovenčine*. Jazykovedné štúdie IV. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 201-228.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.

ORAVEC, J.: *Pracovná konferencia o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka*. Slovenská reč, 21, 1956, s. 109-113.

PAULINY, E.: *Systém v jazyku*. In: *O vedeckém poznání soudobých jazyků*. Red. A. Dostál. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18-28.

PECIAR, Š.: *K diskusi o časticiach*. Slovenská reč, 22, 1957, s. 47-54.

RUŽIČKA, J.: *Zhrnutie diskusie o morfológii*. Slovenská reč, 21, 1956, č. 1-2, s. 3-81.

- RUŽIČKA, J.: *Dva sporné slovné druhy*. In: K historicko-srovnávacímu štúdiu slovanských jazykú. Praha 1957(a) s. 55-65.
- RUŽIČKA, J.: *K problému pomocných slovík*. Slovenská reč, 27, 1957(b), s. 274-281.
- RUŽIČKA, J.: *Zo základnej problematiky slovných druhov*. Slovenská reč, 26, 1961, s. 65-84.
- ŠTÚR, L.: *Slovenčina naša*. V. zväzok. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957.

Komplexná analýza vety

JURAJ VAŇKO

V školskej praxi sa pri rozbere vety berie na zreteľ iba jej gramatická štruktúra. Veta je však taká jazyková jednotka, ktorá okrem gramatickej štruktúry má aj sémantickú a obsahovú výstavbu a komunikatívnu funkciu. Analýza vety by preto mala byť komplexná, t. j. mala by vychádzať z vecného obsahu, v súvisi s ním by sa mala skúmať komunikatívna funkcia vety a potom by mala nasledovať analýza jej sémantickej a gramatickej štruktúry.

Kľúčové slová: gramatická (formálna) štruktúra vety, sémantická štruktúra vety; vecný (propozičný) obsah, komunikatívna funkcia; komplexná analýza; postup analýzy.

Súčasná syntax chápe vetu ako mnohoaspektový fenomén, resp. ako útvar, ktorý zahŕňa vlastnosti z viacerých výstavbových rovín (Grepč – Karlík, 1986, s. 34): z roviny obsahovej výstavby, komunikatívnej funkcie a z roviny gramatickej a sémantickej štruktúry. Všeobecne však možno/treba odlišovať gramaticky orientovaný prístup k vete od komunikatívne orientovaného prístupu.

Gramaticky orientované štúdium vety vychádza z toho, že veta je autonómna, „samopostačujúca“ jednotka a že všetky jej vlastnosti možno vysvetliť zvnútra, z jej formálnej (gramatickej) štruktúry. Školský prístup k skladbe sa orientuje prevažne (alebo iba) na tento aspekt vety, t. j. na formálnu syntaktickú analýzu vety a súvetia a na klasifikáciu ich zložiek podľa syntaktických vzťahov a vetnočlenskej platnosti.

Veta má však aj taký aspekt, ktorý nemožno vysvetliť alebo pochopiť iba v ohraničenom rámci jej gramatickej a sémantickej štruktúry; mechanizmus jej fungovania, **jej význam a komunikatívnu funkciu** možno pochopiť **iba v súvisi s rečovou situáciou alebo jazykovým kontextom**, v ktorej/ktorom veta vznikla, resp. v ktorých funguje. Napr. použitie pronomínálneho podmetu v slovenskej vete *My vašu ponuku prijímame!* možno vysvetliť iba javmi z mimojazykového kontextu, čo čiastočne platí aj o použití predmetu vety pred slovesným prísudkom.

Táto veta vznikla napr. v interakčných podmienkach, keď niekto vyslovil určitý návrh a adresát nielenže naň reaguje pozitívne, ale vyslovuje zároveň aj nadše-

nie. **Komunikatívnou funkciou** spomenutej vety je teda prijatie návrhu. Adresát však komunikatívnu funkciu vety, t. j. cieľ, na aký bola veta vyslovená, zisťuje až po analýze jej vecného (propozičného) obsahu čiže po analýze toho, o čom veta vypovedá. Východiskom obsahovej štruktúry vety je **téma**, t. j. to o čom sa vo vete hovorí, a od nej výpoveď („vypovedanie“) smeruje k tomu, čo sa o téme hovorí, resp. čo chce hovoriaci (o téme) povedať. Táto zložka vety alebo výpovede sa zvyčajne nazýva **réma** alebo **jadro výpovede**, ale v školskej praxi by sa mohol zaviesť aj iný pojem, napr. **zámer**. Témou spomenutej vety je spojenie *vašu ponuku* a rémou výraz *prijímame*.

Obsah tejto vety je stvárnený **gramatickou formou**, ktorú možno vyjadriť vzorcom *Snom – Sak – VFpers*. Na rovine **sémantickej štruktúry** substantívum v nominatíve vo funkcii podmetu zodpovedá agens (činiteľ), substantívum v akuzatíve je **paciensom** činnosti a VF vyjadruje **činnosť**, ktorú vykonáva spomenutý agens a ktorá zasahuje objekt vyjadrený substantívom v akuzatíve *ponuku*.

Pri komunikácii ide o to, aby hovoriaci svojou výpoveďou, v ktorej je stvárnený alebo „usporiadaný“ určitý propozičný obsah, **dosiahol daný komunikatívny cieľ**. Rozhodujúcu úlohu v tomto „procese“ nezohráva to, do akej miery forma (gramatické stváranie) zodpovedá štruktúrnym zákonitostiam daného jazyka, ale to, či hovoriaci dosiahol svoj komunikatívny cieľ. Formu (gramatické stváranie) nemožno však z výpovede vylučovať, resp. pokladať ju za druhoradý aspekt. Náležitú gramatické stváranie vety má taký význam, že umožňuje promptnú a efektívnu komunikáciu.

Veta má teda tieto **štyri aspekty**: propozičný obsah a komunikatívnu funkciu; gramatickú a sémantickú štruktúru. Vzájomné vzťahy medzi nimi možno znázorňiť takto: **OBSAH** – gramatická a sémantická štruktúra – **KOMUNIKATÍVNA FUNKCIA**

V školskej praxi, ako sme už spomínali, sa pri rozbere vety berie zreteľ iba na formálny (gramatický) aspekt vety a ostatné tri vlastnosti vety sa buď úplne obchádzajú, alebo sa spomínajú iba okrajovo. Úlohou vetného rozboru býva zväčša určitý gramatický typ vety (či je veta dvojčlenná alebo jednočlenná) a „vyhľadať“ vetné členy. Pri určovaní vetných členov sa spravidla nepoukazuje na ich **sémantiku**, t. j. napr. či podmet vety je činiteľ deja, paciens deja, nositeľ stavu, nositeľ vlastnosti a pod., ale pozornosť sa sústreďuje iba na prostriedky a spôsoby ich vyjadrenia. Úplne sa obchádza najmä ten fakt, že veta je súčasťou vyššieho komunikačného útvaru, textu (porov. Miko, 1986, s. 14, 20), že to nie je iba „gramaticky usporiadaný útvar“, ale v prvom rade komunikatívna jednotka, ktorá v určitom rečovom kontexte bola vyslovená s určitým cieľom. Preto pri analýze vety by sa mal podľa nášho náhľadu **uvádzať aj kontext**, ktorého je veta integrálnou súčasťou.

Analýza vety by teda mala byť **komplexná**: mala by vychádzať z obsahovej zložky, t. j. z analýzy propozičného obsahu, ktorý je východiskom zisťovania komunikatívnej funkcie, t. j. toho, na aký cieľ je obsah použitý (na oznámenie, otázku, výzvu, žiadosť, ponuku, návrh a pod.), a až potom by mala nasledovať analýza sémantickej a gramatickej štruktúry vety. Pri analýze obsahovej zložky sa zisťuje

jednak to, o čom sa vo vete hovorí (téma), ako aj to, čo sa o východiskovej zložke obsahu vypovedá (réma, význam alebo zámer vety).

Pri analýze gramatickej a sémantickej štruktúry navrhujeme postupovať **od celku k častiam**: pri dvojčlenných štruktúrach určiť najprv **podmetovú a prísudkovú časť** a v ich rámci určiť podmet a prísudok ako **gramatické jadro** vety; oba členy treba pritom charakterizovať aj zo sémantického hľadiska; potom nasleduje určenie determinantov podmetu a prísudku, pričom aj pri **určovaní determinantov podmetu a prísudku** treba postupovať od celku k častiam, t.j. **od celého syntagmatického celku k jednotlivým vetným členom**. Napr. vetu *Malá skupina vedcov z istého amerického chemického ústavu preskúmala chemickú štruktúru ladovcov na Aljaške* možno z gramatického a sémantického hľadiska analyzovať takto: podmetovou časťou vety je *malá skupina vedcov z istého amerického chemického ústavu*; prísudková časť: *preskúmala chemickú štruktúru ladovcov na Aljaške*; jadrom (reprezentantom) podmetovej časti je substantívum *skupina*; jadrom prísudkovej časti je sloveso v určitom tvare *preskúmala*; podmet je činiteľom deja; prísudok vyjadruje činnosť; determinantmi podstatného mena *skupina* sú dva atribúty: syntagma *vedcov z istého amerického chemického ústavu*, ktorej jadrom je substantívum v genitíve pl. *vedcov*; toto substantívum je ďalej rozvité takto:

vedcov z istého amerického chemického ústavu.

Celá syntagma *skupina vedcov z istého amerického chemického ústavu* je potom rozvitá adjektívom *malá*:

malá skupina vedcov z istého amerického chemického ústavu.

Sloveso *preskúmala* implikuje vo svojej sémantickej štruktúre okrem činiteľa deja (agensa) aj paciensa, ktorý má funkciu predmetu. Toto sloveso je teda určené objektovou syntagmou *chemickú štruktúru ladovcov na Aljaške*. Jej jadrom je substantívum *štruktúru* („holý“ predmet), ktoré je najtesnejšie určené substantívom v genitíve *ladovcov*; syntagma *štruktúra ladovcov* je určená adjektívom *chemickú* a potom celá syntagma *chemickú štruktúru ladovcov* je určená podstatným menom v lokáli *na Aljaške*.

Pri gramatickej analýze sa treba vyhybať opačnému postupu, t.j. od časti k celku, pretože pri takomto postupe sa stráca obsahová i sémantická štruktúra vety ako celku.

LITERATÚRA

- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1986.
MIKO, F.: *Věta ako semiotická jednotka*, Jazykovedný časopis, 37, 1988, s. 10-20.

Poznatky z experimentu v jazykových triedach ZŠ

KRISTÍNA VRLÍKOVÁ

Priebežné výsledky z experimentálneho vyučovania potvrdzujú hypotetické predstavy o postupnom narastaní komunikačnej kompetencie rozšírením jazykovej výchovy o druhý vyučovací jazyk už v 1. a 2. ročníku ZŠ. Do jazykových tried sa prijímajú žiaci, ktorí spĺňajú kritériá psychologických testov. Dosiahnuté výsledky experimentu za štyri roky signalizujú viditeľný nárast kvality vo všetkých skúmaných zložkách jazyka.

Kľúčové slová: modifikácia učebného plánu – variant „3“ kvantitatívna a kvalitatívna analýza výsledkov experimentu, retesty, kontrolná sonda komunikačnej kompetencie žiakov 1. – 4. roč. ZŠ, autentické výpovede, rozvinuté kritické myslenie.

Projekt simultánnej výučby materinského a druhého jazyka od najnižších ročníkov ZŠ sa overoval v povolenom experimente MŠ SR od školského roku 1992/93 na ZŠ Baničova ul. v Nitre. Pre jazykové triedy (s rozšírenou výučbou anglického alebo nemeckého jazyka) vedenie školy zvolilo modifikované učebné plány – variant „3“, v ostatných triedach sa vyučuje podľa variantu „1“. Pritom sa v jazykových triedach využila možnosť delenia triedy v 1. a 2. ročníku na dve skupiny na jednej hodine slovenského jazyka. Učítelia tak majú možnosť pracovať vždy so skupinou 15-tich žiakov.

Redukcia jednej hodiny zo slovenského jazyka sa v experimente **neprejavila negatívne**. Rozsah predpísaného učiva žiaci bez problémov zvládli. Výber detí do jazykových tried 1. ročníka sa každoročne uskutočňuje v spolupráci so psychologičkou, ktorá sleduje ich úspešnosť vzdelávania aj v ostatných postupných ročníkoch. Opakované retesty nesignalizovali preťažovanie alebo psychickú narušenosť žiakov. Počet prijatých žiakov v jazykových triedach (ďalej JT) bol ustálený na 30. Škola má dobrý kontakt s rodičmi žiakov.

Vedenie školy a triedne učiteľky priebežne sledovali, či experiment spĺňa hypotetické predstavy o narastaní komunikatívnych zručností žiakov v materinskom i v druhom vyučovacom jazyku.^[1] Neutrpela ani technika písania, ani kvalita a rýchlosť čítania, markantne sa zlepšila pohotovosť vyjadrovania; rozšírenie a obohatenie aktívnej i pasívnej slovnej zásoby sa potvrdilo pri analýzach ústnych i písomných prejavov v konkrétnom ročníku. Komplexným hodnotením v r. 1996 prešlo 201 žiakov, ktorí absolvovali experimentálne vyučovanie v triedach: 1.A,B (60); 2.A,B (60); 3.A,B (52) a 4.A (29).

Výsledky hodnotení v JT sme porovnali s dosiahnutými výsledkami v ostatných paralelných triedach, ktoré boli pre nás kontrolnými triedami (ďalej KT). Táto práca navyše potvrdila naše hypotézy.

Osobitne sa vyhodnotila **technika čítania, správna výslovnosť, plynulosť a rýchlosť prečítaného textu** v časovom limite jedna minúta.^[2] Počet správne prečítaných slov a počet chýb v jednotlivých triedach naznačuje kvalitu a rýchlosť čítania.

Priemerný počet slov za 1 min.							
JT				KT			
2.A	60,13	2.B	61,42	2.C	50,89		
3.A	87,16	3.B	83,64	3.C	81,38	3.D	82,34
4.A	125,6	4.B	107,63	4.D	108,83		

Texty boli pre konkrétny ročník vždy rovnaké, neboli osobitne precvičované, aby sa ich žiaci nenaučili spamäti.

Priemerný počet chýb pri čítaní jednotlivcov							
JT				KT			
2. A	2,63	2.B	1,53	2.C	1,72		
3.A	1,68	3.B	2,52	3.C	0,88	3.D	2,52
4.A	1,96	4.B	2,26	4.D	2,03		

Vedomostné testy z gramatiky v 2., 3., 4. roč. a **z literatúry** v 3. a 4. roč. sa uskutočnili pred polročnou klasifikáciou.

Prehľad vyhodnotenia testu z gramatiky					
	Počet žiakov	Počet bodov	Rozdiel	Priemer	Rozdiel
			od max.		od priem.
JT					
2.A	28	502	560/58	17,92	- 2,08
2.B	29	548	580/32	18,89	- 1,11
3.A	23	194	230/36	8,34	- 1,57
3.B	22	183	220/37	8,31	- 1,69
4.A	29	405	435/30	13,96	- 1,04
KT					
2.C	26	436	520/84	16,76	-3,24
3.C	24	183	240/57	7,6	-2,4
3.D	28	224	280/56	8,0	-2,0
4.B	27	331	405/74	12,25	-2,75
4.D	27	314	405/91	11,62	-3,38

Testy obsahovali prebrané štandardné učivo, rozdelené do desiatich konkrétnych otázok. V druhých ročníkoch sa uskutočnili dva kontrolné testy, v treťom a štvrtom ročníku po jednom teste z gramatiky a z literatúry. Každá správna odpoveď bola ohodnotená získaním bodu. Napr. v 2.A triede z maximálneho počtu bodov 560 získalo 28 žiakov 502 bodov, nevyriešili správne iba 58 úloh, priemer 17,92, rozdiel od priemeru -2,08.

Prehľad vyhodnotenie testu z literatúry					
JT					
3.A	23	156	184/28	6,78	- 1,22
3.B	22	148	176/28	6,72	- 1,28
4.A	29	111	174/63	3,82	- 2,18
KT					
3.C	24	161	192/31	6,70	- 1,3
3.D	28	184	280/96	6,57	- 1,43
4.B	27	89	162/73	3,29	- 2,71
4.D	27	79	162/83	2,92	- 3,08

Komplexné hodnotenie experimentu zahŕňalo aj sledovanie schopnosti vyjadrovania sa v materinskom jazyku, aké sú autentické odpovede žiakov, reakcie na rôznosť názorov žiakov, ich schopnosť syntetizovať prijatú informáciu, primerane a prirodzene používať imagináciu a elaboráciu ďalším rozvíjaním postoja k obsahu vlastného alebo reprodukovanej textu.^[3]

Pri hodnotení spoločným modelovým textom pre všetky ročníky bola rozprávka *Koza odratá a jež*. Žiakov prvého ročníka sme nahrali na **magnetofónový záznam**, v ostatných ročníkoch sa žiaci vyjadrovali **písomne**. Kapacita prejavu bola priamo úmerná nadobudnutým komunikatívnym zručnostiam.

Priemer dosiahnutých bodov:							
JT				KT			
1.A	14,88	1.B	14,12	1.C	12,0		
2.A	19,69	2.B	27,07	2.C	10,78		
3.A	25,83	3.B	24,72	3.C	22,65	3.D	21,85
4.A	39,48			4.B	26,24	4.D	25,52

Žiaci v JT v porovnaní s ostatnými sú oveľa zručnejší vo vyjadrovaní, vedeli si vybrať z textu ponaučenie, charakterizovať počínanie zvierat. Majú viac rozvinuté **asociačné a kritické myslenie**, sú **samostatnejší a bezprostrední** pri komunikácii. Medzi porovnávanými triedami je evidentný bodový rozdiel v kvalite

vyjadrovania. Ich spontánne jazykové vedomie sa postupne buduje a dotvára v prirodzenom komunikačnom prostredí jazykových tried, cieľovými a pravidelnými jazykovými skúsenosťami jednotlivca v istom komunikačnom spoločenstve. Tak sa spontánne jazykové vedomie žiakov rýchlejšie socializuje, pričom sa utvárajú aj prvé hodnotové reťazce komunikatívnosti.

Pri kontrolných hospitáciách v JT 15-20 žiakov aktívne pracovalo s jazykovým materiálom, všetci čítajú s porozumením, oveľa **rýchlejšie vedia selektovať požadovanú informáciu, tvoria a hľadajú vlastné príklady k úlohe**, nereprodukovujú len príklady z učebnice a z jazykových cvičení.

V autentických výpovediach im nechýba vtípnosť, bezprostrednosť, zvedavosť, vedia zaujať kritický postoj k dosiahnutým výkonom. Sympatické je, že už v 1. ročníku sa objavujú stimulatívni komunikanti, sami prinášajú podnety na rozširovanie diskusie k nastolenej téme.

Pracovná atmosféra vo väčšine tried na škole je pokojná, pracovné tempo primerané s pravidelným striedaním v učebnej činnosti, žiaci sa venujú učeniu s plným nasadením, obľubujú jazykové hry, rébusy, samostatne verbalizujú výsledky riešení a porovnávajú kvalitu.

Uskutočnený experiment motivuje a do istej miery anticipuje naše úsilie modifikovať učebné plány základného vzdelávania mládeže od najnižších ročníkov so zameraním na výučbu jazykov, nezanedbávajúc pritom materinský jazyk u tých žiakov, ktorí majú predpoklady učiť sa cudzie jazyky.

LITERATÚRA

- [1] BEAN REYNOLD: *How to Develop Your Childrens Creativity*. Price Stern Sloan. Los Angeles, California 1992.
- [2] FIEDLER, E. F.: *A Theory of Leadership Effectiveness*. New York 1967.
- [3] KOLLÁRIKOVÁ, Z. a kol.: *Výchova ku kritickému mysleniu*. Teória a prax. Bratislava 1995, s. 56-59; 77-90.

Tvorivá komunikácia o literárnom diele

JOŽE LIPNIK

Literárne dielo ponúka veľa možností na tvorivú komunikáciu medzi žiakmi, učiteľom a literárnym textom. Možnosť vyjadrenia odlišných názorov na obsah literárneho diela vplýva na rozvoj problémového a tvorivého myslenia žiakov i učiteľov.

Kľúčové slová: komunikácia, subjekt vzdelávania, právo na omyl.